

Kitap Değerlendirmesi

Sosyal Bilimlerde Yaşanan “Mekânsal Dönüş”e Medya Perspektifinden Bütünsel Bir Bakış: *Dijital Medya ve Mekânın Dönüşümü*

Yunus Emre ÖKMEN*

İçinde bulunduğumuz dönemde insanın ‘mekân’la olan ilişkisini köklü bir biçimde dönüşüme uğratan gelişmeler yaşanmaktadır. Bir taraftan yaşadığımız çağın “mekân çağı” olduğunu iddia eden sesler diğer taraftan “mekânsızlık çağı” ya da “mekânın ölüümü”nü iddia eden sesler yükselmektedir. Mekâna yönelik bu farklı sesler, dijital iletişim teknolojilerinin ve küreselleşmenin mekânsal deneyimlerimizi farklılaştırmasından zeminini almaktadır. Gündelik yaşamdaki eylem ve faaliyetlerin farklı coğrafyalardaki gelişmelerle gittikçe daha bağlantılı ve eř zamanlı hâle gelmesi mekânın yeniden tanımlanmasını da gerekli hâle getirmektedir. Ayşe Gül Toprak’ın Ütopya Yayınevi’nden çıkan *Dijital Medya ve Mekânın Dönüşümü* (2021) adlı kitabı, bu sorunsalı merkeze alarak yaşadığımız dönemin mekânla bağlantılı olarak öne çıkan boyutlarını iletişim ve medya perspektifinden bütünsel bir yaklaşımla ele almaktadır. Yazarın aynı başlıklı doktora tezinin gözden geçirilmiş ve metin akışının yeniden düzenlenmiş versiyonu olan kitap, yaşadığımız dönemin maddi dünyasında öne çıkan mekânın ve buna koşut olarak toplumsal teorilerde ivme kazanan ‘mekânsal yöneliş’in iletişim ve medya çalışmalarındaki en güncel örneklerinden biridir.

Kitabın giriş kısmında çağdaş toplumlarda mekânın kazandığı öneme dikkat çekilerek, toplumsal yaşamın farklı alanlarında yaşanan mekânsal dönüşümlere dair genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Yazara göre mekân toplumsal, siyasal, kültürel ve teknolojik bağlantılarda gittikçe önem kazanmakta ve tüm bu alanlarda yaşanan gelişmelerin birer kesişim noktasını oluşurmaktadır. Modern toplumların egemen üretim biçimi olan küresel, enformasyonel, neoliberal kapitalizm koşulları

*Süleyman Demirel Üniversitesi,
İletişim Fakùltesi,
Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü,
E-posta: yunusemreokmen@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-9704-8040

içinde bir ekonomik değer olarak görülen mekânlar (kentsel mekân), yaratıcı yıkım şeklinde yeniden tasarlanıp metalaştırılmakta ve birer tüketim nesnesine dönüştürülmektedir. Ekonomik süreçlerle iç içe geçen siyasal süreçler açıdan mekân önceki dönemlerde olduğu gibi iktidarların gözetim ve denetim alanı olarak günümüz koşullarındaki işlevini sürdürmektedir. İletişim ve medya teknolojilerinin oldukça işlevsel olarak kullanıldığı günümüz koşullarında medya da bu süreçte mekânsal boyutta yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. Dijitalleşme süreçlerinin bir parçası olarak ortaya çıkan konumsal medya teknolojileri (locative media technologies) yazarın deyişle ‘medyanın mekânsallaşması’nı sağlamış ve toplumsal yaşamda mekân bağlamında yaşanan gelişmelere yeni bir boyut daha eklemiştir. Konumsal medya araçları, insanlar için geleneksel kente dair mekânsal deneyimin yanı sıra bilgisayar ve internet teknolojileriyle birlikte gündeme gelen fiziksel/gerçek mekân ve sanal mekân ikiliği olarak karşımıza çıkan iletişim ortamlarını melezleştirerek dönüştürmektedir. Dijital teknolojilerle birlikte fiziksel mekânla dijital mekân arasındaki keskin sınırlar geçerliliğini yitirmekte melez/hibrit mekânlar (hybrid space) toplumsal yaşamda iç içe geçen mekânsal katmanlar olarak çoğalmaktadır. Buradan hareketle yazar mekânsızlık söylemleri yerine, dijital-konumsal medya teknolojileriyle birlikte mekânsal sınırları geçersiz kılan, küresel ağlarla çevrili, yerel düzlemde olan biteni de içine alan, her zamankinden çok daha mühim ve görünür olan mekân tanımını öne sürmektedir (2021, ss.10-14).

Kitabın birinci bölümü mekân ve mekâna ilişkin kavrayışların tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümler modern dönem öncesi ve modern döneme geçişle birlikte mekâna yüklenen anlamlardaki değişimler ekseninde ele alınmaktadır. Modern dönem öncesinde birbirinden ayrılmaz iki temel boyut olarak var olan zaman ve mekân, modern çağda birbirinden ayrılmış ve zaman mekâna üstün kılınmıştır. Mekâna yönelik bu kavrayış toplumsal yaşamda yaşanan dönüşümlerle ve moderniteyle birlikte zaman ve mekân deneyimlerindeki köklü değişimlerle bağlantılıdır. İletişim ve ulaşım alanındaki köklü yeniliklere sahne olan 19. yüzyıl modernitesinde mekânsal engelleri aşmaya yönelik atılan teknik adımlar, mekânın fethedilmesindeki işlevsel özellikleri açıklamakta kullanılır.

Yazar zaman karşısında mekânı edilgen kılan modernleşme ilkeleriyle paralellik içeren toplumsal teorilerdeki tartışmalara da yer verir. Toplumsal teorilerde de insan yaşamının iki anahtar yönü olarak zaman ve mekân eşit düzeyde görülmemiştir: “Mekân ölü, sabit ve hareketsiz olarak kabul edilirken toplumsal değişimin dinamik alanı olarak görülen zamana daha çok ilgi gösterilmiştir” (Barker’dan akt. Toprak, 2021, s.47). Ancak mekânı insan eylemlerinden bağımsız boş bir çerçeve olarak tanımlayan bu anlayışta önemli bir kırılma yaşanır. 1960’ların sonlarına doğru coğrafya disiplini içerisinde gelen Marksist araştırmacılar, mekânsal süreçlerin ardında yatan ekonomik, politik ve toplumsal ilişkilerin görünür kılınmadığını belirterek toplum-mekân ilişkisine vurgu yaparlar. Ancak gerek mutlak anlayışta gerekse ekonomi-politik anlayışta mekân ve toplumu birbirinden ayrılarak analiz edilmesi söz konusudur. “Mekânsal formların toplumsal nedenleri olduğu kadar; mekânsal uzaklık, hareket ve mekânsal farklılık gibi öğelerin de toplumsal süreçlerin ortaya çıkışı, yeniden

üretimi ve değişimi üzerinde önemli etkileri olduğunu göz önünde bulundurulmalıdır” (Işık’tan akt. Toprak, 2021, s.27). Bu tartışmalar ekseninde 1980’lerde coğrafya sosyal bilimlerle yakınlaşmış, 1990’lı yıllarda ise coğrafya postmodernizm tartışmaları çerçevesinde sosyal bilimlerin merkezinde konumlanmaya başlamıştır.

Yazar önemli bir dönemeç olarak 1990’lardan günümüze artan biçimde toplumsal teorinin açıklama çerçevesine mekânın dâhil edilmesiyle birlikte, sosyal bilimlerde “mekânsal dönüş” (spatial turn) olarak adlandırılan önemli bir eğilime dikkatleri çeker. Mekânsal dönüş ile kastedilen şey, zamanın ön plana çıkarıldığı, mekânın pasif olarak konumlandırıldığı modern bilimsel düşünce tarihinden farklı olarak mekânın yeniden ön plana çıkarılması ve sosyoloji, psikoloji, iktisat, siyaset bilimi, kültürel çalışmalar gibi disiplinlerin açıklamalarında yaygınlaşarak merkezi bir yer edinmesidir. Öyle ki mekânın kazandığı önemle birlikte sadece toplumsal teoride değil, mimarlık, sanat, edebiyat, sinema gibi alanların dâhil olduğu daha kapsamlı bir mekânsal yönelişten söz edilmektedir.

Sosyal bilimlerde yaşanan “mekânsal dönüş” dışında kitap günümüzün maddi dünyasında yaşanan mekânsal eğilimi de ele almaktadır. İletişimin küreselleşmesi süreci ve sanayi sonrası toplum kuramları toplumsal değişimin en önemli sacayağı olan ekonomik süreçlerdeki dönüşümlerle (enformasyonel kapitalizm) birlikte, enformasyon toplumu ve ağ toplumu yaklaşımlarıyla değerlendirilmektedir. Castells’in enformasyon toplumunun mekânsal karşılığı olarak gündeme taşıdığı enformasyonel kentlerdeki mekânsallık biçimleri olan akışların mekânı (küresel akışlar) ile yerlerin mekânının (coğrafi mekân) birlikteliği üzerinden oluşan yeni mekânsal deneyimler ele alınmaktadır.

Toprak, bu noktada, fiziksel yerleri kaplayan enformasyonel ağlarla çevrili dünyamızın diğer yüzünü ve çalışmanın yan bir sorunsalı olarak gözetim meselesini önemli bir kavramsallaştırmayı öne çıkartır: *Geo-gözetim*. Yazara göre, veriler her zaman için toplumsal yaşamın aktığı mekânlarda üretilir ve gözetim olgusunun her zaman için mekânsal nitelik taşır. Ancak günümüzde dijital teknolojilerle sarmalanan kentsel mekânlar ve bu mekânlarda konum bazlı mobil cihazlarla ortaya çıkan mekânsal veriler gözetimi farklı boyutlara taşımıştır. Toprak’a göre jeo-gözetim, birbiriyle iç içe geçen iki tür mekânsallık biçiminde işlemektedir. İnsanlar bir yandan dijital kentsel teknolojilerle dolaymlanan kentsel mekânlarda, bir yandan da konum duyarlı cep telefonlarının yaygın kullanımıyla ortaya çıkan melez mekânlarda dolaşmakta ve böylece jeo-gözetimin büyük ağına takılmaktadırlar. Jeo-gözetim kentsel yapı bakımından; uzaktan kontrol edilen dijital kameralar, insansız hava araçları, uydular, MOBESE kameralar, dijital telefonlar, yol ücreti sistemleri, nesnelere gömülü GPS’ler, baz istasyonları, kablosuz ağ noktaları, hastanelerdeki avuç içi taramaları, müşteri sadakati uygulamaları, iş yerlerindeki ağ kontrolleri ve benzeri her zaman her yerde var olan kentsel dijital teknolojiler üzerinden gerçekleşmektedir. Fiziksel kent mekânındaki teknolojilerle devamlı bir veri akışında bulunan, bu mekânlardaki hareketlerin izlerini takip eden mobil cihazlar, nesnelere ve insanların ürettiği her türlü veriyi gerçek zamanlı mekân koordinatlarıyla toplayarak her şeyi ve herkesi birer veri noktasına dönüştürmektedir. Kitap jeo-gözetimden elde edilen verilerin kimler tarafından nasıl ve ne amaçla kullanıldığını sorusuna da cevap arar. Gözetim yalnızca iktidar sahiplerinin değil, herkesin herkesi gözetleyebildiği çok

katmanlı bir süreçte ilerler. Dijital iletişim ve yeni medya teknolojileri belirli bir ölçüde gözetlenenler açısından da karşı-gözetim olanaklarını alttan gözetim ve karşı gözetim gibi kavramlarla sunmaktadır.

Kitabın *Medyanın Mekânsallaşması: Sanal Mekândan Melez/Hibrit Mekâna* başlıklı ikinci bölümünde ise dijital iletişim ve medya teknolojilerinde mekânı ön plana çıkaran yeni teknolojik gelişmelere odaklanılmaktadır. Bu bölümde ilk olarak yirminci yüzyıl sonlarından günümüze hızla yol kateden teknolojik gelişmeler üzerinden toplumsal teoride mekânla bağlantılı olarak gündeme gelen *küresel köy*, *mesafenin ölümü*, *mekânsızlık çağı* gibi tartışmalara yer verilmektedir. 1990'larda bilgisayar ve internet teknolojisinin yaygınlaşmaya başlamasıyla toplumsal teoride ve medya çalışmalarında öne çıkan *sanal gerçeklik (virtual reality)*, *siber-uzam (cyberspace)* ve *sanal mekân (virtual space)*, gibi kavramlar ele alınmaktadır. Bu tartışmalar çerçevesinde uzun bir süre sosyal bilimlerde bu toplumsal iletişim mekânlarının sanal-gerçek ya da online-offline gibi keskin ayrımlarla ayrıldığını ve her ikisinin de birbirinden farklı dünyaları temsil ettiği vurgusu yapılır.

Ancak yazar burada güncel bir kırılmayı ve çalışmanın da merkezi kavramlarından biri olarak öne çıkan *melez/hibrit mekân* kavramını gündeme taşır. Toprak'a göre, günümüzde dijital teknoloji tüm bu ikilikleri parçalamakta, dijitalleşmeyle birlikte sanallık günümüz ağ çevresini açıklamakta yetersiz kalmakta, sonuçta dijital mekân ve fiziksel mekânın sınırları birbiri içine geçmektedir. Dijital ağlar görülmemiş biçimde 'gerçek' mekânlarla etkileşim hâlinindedir. Fiziksel mekân ise, kendisini içeren enformasyon ile geliştirilebilir niteliğe sahiptir. Toprak aynı zamanda fiziksel-dijital etkileşimini *enformasyonun mekânsallaşması-mekânın enformatikleşmesi* olarak ifade etmektedir. Burada yazara göre oluşan durum, dijital teknoloji ile dolayımlanan fiziksel mekânların ağa katlanması, ağların ise içinde yaşadığımız fiziksel mekâna eklenmesidir. Bunun en somut örneği ise konum duyarlı mobil teknolojilerin (location aware mobile technologies) insanların fiziksel mekân içinde hareket hâlindeyken farklı konumlardaki insanlarla iletişim kurmalarına ve küresel ağda konumlandırılmış olan enformasyona erişmelerine imkân tanınmasıdır.

Yazar melez mekânın deneyimlenmesinde aracı rol oynayan teknolojik gelişmelerin seyrini ele alırken, mekânsal bilgileri üreten ve analiz eden konumsal medya teknolojilerinin gelişimini ve özelliklerini detaylandırır. Bu teknolojilerin temelini oluşturan dijital haritacılıkta yaşanan teknik ve sosyal değişimi ise ayrı bir başlıkta ele alınmaktadır. Çalışmada mekânsal bağlamda yeni medya ekolojisinde gündeme gelen *mekânsal medya (spatial media)*, *jeomedya (geomedia)*, *jeomekânsal web* ya da *jeoweb (geospatial web or geoweb)*, *neocoğrafya (neogeography)*, *gönüllü coğrafi bilgi (volunteered geographic information-VGI)* gibi güncel kavramlara da yer vermektedir.

Toprak'a göre "dijital ve fiziksel olanın bir arada olduğu melez mekânların deneyimlenmesinde arayüz işlevi gören medya araçlarının kullanımı, kentsel mekân içindeki iletişim ve etkileşim kanallarını genişletmekle kalmayıp, kent deneyimlenmesinde dönüştürücü olanakları içinde barındırmaktadır". *Artırılmış kent*, *dijital kent (digital city)*, *akıllı kent (smart city)* *soft şehircilik (soft urbanism)*, *interaktif kentler (interactive cities)* olarak adlandırılan kentsel mekânsal formlar dijitalle bağlantılı yeni mekânsal deneyimleri içermektedir. Toprak'a göre kentsel mekân açısından mekânın kazandığı yeni form fiziksel mekânların yanı sıra dijital ortamlarda

da yankısını bulmaktadır. İnternet kullanıcıları, fiziksel dünyadaki mekânsal verileri içeren dijital kentlerin kamusal mekânlarında gezinirken kimi zaman da topluluk olarak buluşabilmektedirler. Dijital kùtùphaneler, dijital müzeler, katılımcı ağ tasarımları, mekânsal deneyimleri fiziksel ortamın sınırlılığından kurtarmakta ve bu deneyimlerin daha zenginleştirilmiş bir içerikle dijital ortama da taşınmasını sağlamaktadır.

Kitabın son bölümü ilk iki bölümde makro ölçekte teorik ve teknik olarak ele alınan tüm bu mekânsal dönüşümleri gündelik yaşamdaki kullanım pratikleri üzerinden somutlaştırmaktadır. İlk olarak, dünyada popüler olan başlıca konumsal medya uygulamalarını, kullanıcı deneyimleri açısından uygulamaların kullanıcılara neler sunduğu, nasıl konumlandırığı ve kullanıcıların bu platformlardaki faaliyetleri incelenmektedir. Toprak bunun için konum tabanlı uygulamaları kendi içinde kullanım alanları ve işlevselliklerine göre sınıflandırarak bunları literatürdeki kavramlar üzerinden ele alır.

Yazar ikinci olarak nesnelere ve insanlardan edinilen mekânsal verilerin işlevsel kullanımlarını dünyanın çeşitli ÷lkelerinden ve ÷lkemizden birbirinden farklı akıllı kent uygulamalarıyla örneklendirir. Mekânsal verinin, bir kentin iyileştirilmesinde sunduğu yaratıcı çözümler ve uygulamalar ele alınır. Bundan sonraki alt başlıkta ise mekânsal veriler üreten konumsal medya pratikleri jeo-gözetim meselesi bağlamında ekonomi-politik bir temelde eleştirel bir yaklaşımla incelenmekte, jeo-gözetim bağlamında “mekânsal veriler kimler tarafından nasıl ve ne amaçla kullanılmaktadır? Jeo-gözetimin temel aktörleri olarak konumlanan kullanıcılar, platform sağlayıcılar, veri ticareti yapan şirketler üçgeninde ortaya çıkan ilişki nasıldır ve gözetim bu mekânsal boyutuyla nasıl işlemektedir?” sorularına cevap aranmaktadır. Yazar bu soruları cevaplandırmak için uygulamaların gizlilik politikalarını ve mekânsal veri pazarını yapan lider şirketlerin web platformlarını incelemekte, literatürdeki akışa paralel olarak konumsal medya pratiklerini bu kez karşı gözetim açısından somutlaştırmakta, dijital ortamlarda örgütlenerek kent uzamına taşınan yeni toplumsal hareketlerde konumsal medyanın işlevine dikkat çekilmektedir.

Kitabın bütününü içeren teorik, teknik ve pratik alanda yaşanan güncel gelişmelere yönelik genel bir değerlendirmeyi içeren sonuç bölümünde ise tüm bu mekânsal eğilimler olanaklar, sınırlılıklar ve tehditleri ekseninde ele alınmaktadır. Yazar mekânsal bağlamda medya teknolojileri ve birey/toplum ilişkisine dair olanakların toplumun ortak yararı için nasıl işlevsellik kazanabileceğine ilişkin örneklere yer verirken, bir taraftan da eleştirel bir çizgide birey ve toplum açısından ortaya çıkan ve çıkabilecek tehditlere büyük ölçüde dikkatlerimizi çekmektedir. Toprak’a göre mekâna ilişkin her türlü verinin dijital arayüzlerde ortaya çıkartılması bilgiye erişimde ve karşılaştırmada, belirli bir mekândaki faaliyetlerle ya da insanlarla iletişimde ve etkileşimde bulunmada sayısız faydası olmakla birlikte, mekânların ‘zenginleşmesinin’ gözetim ve denetim meselesiyle bağlantılı olarak pek çok farklı sorunu da beraberinde getirdiği gör÷lmektedir.

Günümüzde mekân bağlamında yaşanan bu değişimleri hepimiz bir ölçüde deneyimlese de bu değişimlerin doğasına ve kapsamına ilişkin sosyal teoride araştırmalar sürdür÷lmektedir. Medya ve mekân ilişkisi üzerine oldukça geniş bir literatür vardır ancak dijital medya ve mekân ilişkisi daha güncel tartışmaları içermekte

ve daha fazla anlamlandırılmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Yakın bir geçmişi olan konumsal medyayla ilgili dünyada belirli bir literatür ortaya kmış gözükmektedir. Literatürdeki alışmalar, fiziksel, dijital ya da melez meknlerin farklı açılardan incelenmesi noktasında çeşitli perspektifleri düşünmek ve üzerine tartışmak için elverişli bir zemin yaratmaktadır. Toprak'ın *Dijital Medya ve Mekânın Dönüşümü* kitabı ise özellikle ülkemizdeki bu konudaki ilk çalışmalardan biri olması ve konuyla ilgili güncel kavramları ve yaklaşımları toplumsal teoriyle temellendirmesi bakımından önem taşımaktadır. Medya ve mekân ilişkisine dair güncel kavramların Türkçe literatürde de kullanımının yaygınlaştırılmasına katkı sağlayabilecek olan kitap dijital medya ve mekân arasındaki ilişkiyi bütünsel bir yaklaşımla ele almakta, yaşanan dönüşümü hem sosyo-politik, sosyo-ekonomik hem de medya-kültürel dönüşüm ekseninde temellendirmektedir. Bu bağlamda çalışmanın yaşanan dönüşümü farklı boyutlarıyla ele alacak farklı akademik araştırmalar için bir temel oluşturacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Toprak, A. (2021). *Dijital medya ve mekânın dönüşümü*. Ankara: Ütopya Yayınevi.